

Дмитро Павличко
Надзвичайний і Повноважний
Посол України

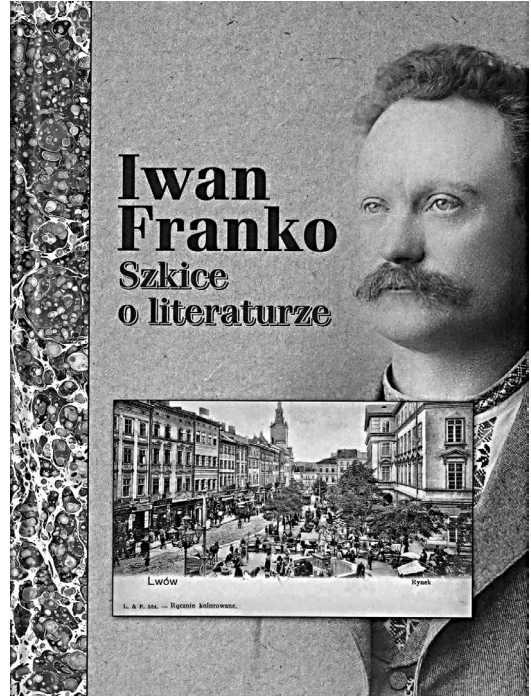
ПОЛЬСЬКОМОВНИЙ ІВАН ФРАНКО

Поважний том, де зібрано польськомовні нариси Івана Франка про літературу з ґрунтовною передмовою Ростислава Радишевського, — визначна подія в науковому, культурному та політичному житті українського та польського народів. Ініціатори, укладачі, редактори цієї книги — поляки Гжегож Гауден, Адам Хлопек та Мацей Роберт заслуговують не тільки словесної, а якоїсь вищої подяки, адже вони роздобули й кошти на видання, що його вивчатимуть українці й поляки як одну з найважливіших основ українсько-польського порозуміння. Тут належить згадати також Івана Матковського та Ігоря Розлуцького, які фотографіями та іншими творами мистецтва проілюстрували книгу. На обкладинці — центральна вулиця Львова, портрет Франка, а до кожного розділу дібрані фотографії з давніх часів. Сельветки польських, українських та європейських великих письменників, аквафорти Тараса Шевченка, українські пейзажі та ілюстрації до видань польських видатних літераторів. Названим вище людям хочеться поклонитися до землі.

Книга увінчана коротесенькою «Післямовою». Читаємо: «Нариси про літературу — то лишень невеликий вибір із багатющого, тут обмеженого доробку Івана Франка, як показує заголовок його зауважень та мислення на літературні теми. Ми свідомо зосередилися на цій темі, публікація всього була б дуже плиткою і не передавала б повноти широких зацікавлень І. Франка. Тому незабаром будуть видані інші вибрані твори з його нарисів про етнографію, про фольклор, в колі українців, поляків та євреїв».

Ця перспективна обіцянка про видання наступних томів польськомовного Франка означає, що польська сторона у франкознавстві набирається сили, що вона допоможе нам, українцям, вияснити немало досі загадкових питань у наших різнобічних, вічно актуальних взаєминах з поляками.

Нарешті, ми будемо змушені видати окремими книжками українською мовою всі наукові й художні твори Франка, написані польською мовою, всі його статті



політичного змісту. Знаємо, вони є, але, на жаль, не всі у п'ятдесятитомнику. В тому радянському виданні Франка вони прокоментовані фальшивими марксистськими критиками, перемішані з тематично іншими речами. Звичайному читачеві й навіть літературознавцеві важко відчутися їхню цілісність, їхній польський характер та українсько-державницький центризм. Думаю, українські франкознавці повинні разом із польськими обдумувати майбутні томи цієї серії, надзвичайно важливої для розвитку української культури, пульсуючим серцем якої є Франко.

Певна річ, до наукових книжок, перекладених з польської мови, належить додати українськомовні політичні статті Франка з так званого польського питання, щоб мати цілісну картину його мислення про Польщу.

Польськомовна франкіана назагал дуже добре й мудро зорганізована в першому томі цього багатокнижжя. Вже тут ми бачимо, як у дзеркалі, трохи іншого, але ще дорожчого для нас Франка, що в бурхливому морі польської літератури досконало орієнтується, перегортає хвилі його, ніби шторми рідної стихії. Живий, універсальний, геніальний погляд Франка охоплює і українську, і польську, і взагалі європейську літературу, до якої назавжди саме він приєднав національну духовність двох споріднених наших народів.

Думаю, не ми, українці, а поляки мають сміливіше говорити й писати про Франка як про справжнього історика, коментатора, аналітика польської літератури. Певна річ, Франко почав писати польською мовою не як покликаний вродженим польським патріотизмом, бо такого в нього не було. Він скористався своїм знанням польщизни і талантом проникливого журналіста, щоб заробляти публікаціями в польській пресі на свій щоденний хліб. Але польський патріотизм, народжений у ньому з його всебічних знань Польщі, незаперечно явище. У 27-му томі згаданого п'ятдесятитомника надруковано 38 його в українському перекладі статей. Були вони написані у 80-х роках XIX ст. Не було в молодого Франка жодної наперед виготовленої програми щодо його польськомовної діяльності. Серед його перших і навіть серед пізніших польськомовних нарисів траплялися речі другорядні. Але вже в 70-х роках XIX ст. він зрозумів, що писатиме польською мовою не як заробітчанин, а як місіонер, просвітител, самим своїм життям серед українсько-польської громади Львова заангажований працювати на полі національного, політичного і духовного зближення між українцями й поляками. Тут належить згадати багатьох поляків не тільки львівських, а й варшавських і краківських, які відчували, що в особі Франка живе дух великого, модерного європейця, здатного підказувати полякам і, розуміється, українцям, де лежать ключі до дверей у новий, справедливий, соціальний європейський порядок. Усіх не назву, але мушу назвати його однодумця Александра Свентоховського, з яким Франко листувався і дружив.

Франко-історик починав просвітницьку свою розмову з поляками про те, що перші українсько-польські літературні стосунки формувалися в часах ще латиномовних. Він показує, що перші польські латиномовні письменники, як наприклад, Себастьян Кльонович, писали про Русь-Україну і привнесли до польськомовної традиції тему української козаччини. Русь та Україна у Франка — то синоніми. Русини та українці — також синоніми. Франко нагадує і

нам, і полякам, що українська земля і людність привносили в художню і релігійну польську словесність важливі твори як невмирущі начала духовного життя Польщі. Він же називає і наших перших письменників, що писали польською мовою. Це Мелетій Смотрицький, Сильвестер Косів, Петро Могила, Лазар Баранович. Усіх не назвати.

Польськомовні Франкові шкіци, нариси, статті про літературу за своїм змістом — це, як правило, науково обґрунтовані, зобов'язуючі польського читача уважно ставитися до українського, порівняно з іншими слов'янськими народами, відсталого історичного буття, але сповненого бунтарським, антимосковським духом. Франкова польськомовна історія української поезії, прози, драматургії, театру, громадського життя, відродження українства в Галичині, презентація численних явищ нашої культури європейського рівня — це могутні підвалини нашої національної свідомості.

Разом з тим Франко подає новаторські явища в польській літературі, як наприклад, характеристику поезії Яна Каспровича, згодом друковану в Німеччині, і характеристику першого і, мабуть, досі неперевершеного роману Болеслава Пруса «Пласуўка», в якому родина познанського хлібороба постає як образ розп'ятих технічним прогресом у ХІХ ст. селян усієї Європи, зокрема й українських.

Здається, першим у польському літературознавстві Франко звернув увагу на поезію Теофіла Александра Ленартовича, в якій з'явився образ польського селянина з косою в руках, воїна в народній армії Костюшка. Ця коса, налаштована так, щоб нею можна було володіти, як списом, мабуть, нагадувала Франкові сокиру з творчості Шевченка, покликану будити «хиренну волю», приспану царем Миколою.

Франко високо оцінює літературних корифеїв Міцкевича та Словацького, але не з однаковим пієтетом ставиться до них. Виразником польської шляхти він вважає Міцкевича, а в Словацького знаходить образ «вічного революціонера», любов до України, але не як до частини Польщі, а як до загарбаної царями землі, окремої, Московією вбитої нації, що колись воскресне. Безперечно, Франка вразив антишляхетський твір Словацького «Відповідь на “Псалми майбутності”». Словацький звертається до іншого польського поета Красінського, якого називає «вождем шляхти».

*Отже, бійся, панський сину,
Дух надходить звідусюди.
Кажеш ніби різанину
Вибирають слабші люди.
А що дух несе? Можливо,
Згубу людства, чи вогонь.
Що попалить труд і жниво,
Короля і кожну бронь,
Та ніхто не має сил
Користати із могил,
Але з тих найглибших сфер*

*Починає знов свій рух
Вічний революціонер,
В муках тіл незгаслий дух.
(A nikt z mogil nie korzysta,
Jeno wszczynajacy ruch,
Wieczny rewoljucionista,
Pod meką ciał leżący duch).*

Іван Франко виводить той дух з могили і ставить його на чолі своєї революційної творчості.

*Вічний революціонер,
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю,
Він живе, він ще не вмер.*

Боюся, але мушу згадати Франкову статтю «Поет зради» про Міцкевича. Ця річ, мабуть, хибна по суті, затаювана, замовчувана в нас, але ж була надрукована у Львові за життя Франка, був же він позбавлений роботи в польській пресі, покараний. Нема її в його п'ятдесятитомнику, але ж відома вона у Польщі. Надрукована в польському перекладі М. Купльовського 1979 року в книзі «Іван Франко про польську літературу». І, незважаючи на свою помилковість, ця стаття повинна бути і тепер читаною та аналізованою. Якщо це на сонці пляма, то її належить бачити всім, хто поклоняється світилові. Тут належить пам'ятати все, що написав Франко про Міцкевича, величаючи його як «niesmiertelnego wieszczą», автора «perl poezji wszechswiatowej». Стаття Франка була спричинена болісними фактами гноблення українців Галичини польськими магнатами, яким Австрія віддала в руки всю владу над русинами, коли найпалкіші поклонники Міцкевича, поляки-патріоти, зневажали й карали українців за те, що й вони прагнуть бути нацією.

Думаю, нам, українцям, треба погодитися з цікавим спостереженням Ростислава Радишевського, який слушно вважає, що віра Міцкевича у повстання народних мас проти царсько-московської тиранії, виступ на поле бою озброєних мільйонів була почута Франком. Це засвідчує його твір «Великі роковини», де повстанський дух мільйонів Міцкевича Франко обертає в духовний стан окремої людини. Міцкевич звертається до мільйонів, а Франко — до окремого воїна.

*Кожен думай, що на тобі
Мільйонів стан стоїть,
Що за долю мільйонів
Мусиш дати ти одвіт.*

Цей заклик Франка був актуальним наприкінці XIX ст., в часи Української Народної Республіки — на початку XX ст., а сьогодні, на початку XXI ст., цей клич

виглядає так, ніби написаний він кров'ю наших воїнів, що загинули на Майдані, а тепер гинуть від російських куль на сході України.

*Довго нас наруга жерла,
Досі нас наруга жре,
А ми крикнім: «Ще не вмерла,
Ще не вмерла і не вмере».*

Мудрі сучасні поляки, я в цьому переконаний, зрозуміють Франків духовний надрив.

Польськомовного автора Івана Франка ми не зрозуміємо до глибини, не згадавши його ненадрукованого у п'ятдесятитомнику вірша «Ляхам». «І ми браталися з ляхами» — слова Шевченка, епіграф до цього твору, — може бути епіграфом чи не до всієї польськомовної літературної спадщини Франка.

*Братаймося, ляше, та щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймось, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!*

Іван Франко постійно нагадував нам і полякам, що між польським та російським гнобленням України є велика різниця. В статті «Ukraina irredenta» він пише: «“Московська плетть” була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою». Про польську нагайку довелось мені, послові України в Польщі, згадати на мітингу у Варшаві при відкритті пам'ятника Сенкевичу, роман якого «Вогнем і мечем» насичений ненавистю до українського народу. «Ця велика нагайка, — говорив я, — гнала нас до Європи, вимагала від нас бути подібними до поляків, ненавидіти Росію — нашого вічного “брата” й ворога. Наша ненависть до поляків переходила в пошану до них, бо вони боролися своє національне державництво, а наша ненависть до Москви від змори пригасала, але її розпалювали Петра І солдати, а тепер розпалюють великодержавні російські фашисти».

Тут варто згадати маловідому в Україні російську повість «Бледнов», широкий і глибокий аналіз якої зробив Франко у своїй польськомовній рецензії, вміщеній в обговорюваному томі. Франко викриває російських шовіністів, які не можуть зрозуміти, чому поляки вороже наставлені до росіян, адже росіяни люблять поляків за те, що вони патріоти, але русифікація Польщі не може бути цілком припинена, бо це великий закон життя. Так думають російські чиновники у підкореній Москвою Варшаві, і це лицемірство Франко викриває безпощадно.

Ростислав Радишевський у згаданій передмові справедливо зауважує, що до програмових польськомовних статей Франка належить нарис «Децо про польсько-українські відносини», написаний 1895 року. Йдеться про польсько-український антагонізм, частково побудований на тому, що поляки в Галичині вважали

українців москвофілами. Франка це ображало і він пояснював полякам, що то є москвофільство. Це «міжнародна хвороба», — писав Франко.

Та ось Верховна Рада самостійної України часів Януковича двісті сорока восьми голосами підтримує постанову польського парламенту про те, що Українська повстанська армія — це союзниця німецького фашизму. Російська дума схвалила тоді і нещодавно іншу антиукраїнську постанову польських парламентарів. І в цій ситуації Франко, який приглушував своїми зичливими роздумами крикливий антагонізм між нашими народами, цей вічний Іван Франко здатний допомогти нам сьогодні і завтра зберегти рівновагу і вже закладені енергетичні сили у двигун спільного польсько-українського співробітництва в об'єднаній Європі.

Франко писав: «Почуваючи незнищиму і історією в нас виховану ненависть до всякого гніту і насилля, ми бажаємо повної національної і політичної свободи і полякам. Але тільки під тим необхідним умовієм, якщо вони раз і назавжди зречуться опіки над нами, раз і назавжди покинуть думку будувати історичну Польщу на непольських землях, а стануть так само, як і ми, на становище Польщі чисто етнографічної». До цього ж закликали Польщу її найвидатніші сини у ХХ столітті Єжи Гедройць, Збігнев Бжезинський та папа Римський Іван Павло II, Кароль Войтило. Отож слухаймо великих поляків і Франка та всіма духовними силами зміцнюймо українсько-польське братерство.

10.X.2016., Київ